

Ἄγνωστες πτυχές
τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου

Ἐρικ Σεργίου*

Στὴν αὐγή τοῦ 20οῦ αἰ., καὶ ἐνῶ ἡ Κύπρος βρισκόταν ὑπὸ ἀγγλικὴ κατοχή (1878-1960), ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία γνώρισε μία ἀπὸ τὶς σοβαρότερες ἐκκλησιαστικὲς κρίσεις στὴν ἱστορία της, ἡ ὁποία ἔμεινε γνωστὴ ὡς τὸ «Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα» (1900-1910)¹. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου (1865-1900) τὸν Μάιο 1900, ποὺ ἐπῆλθε σὲ μία δύσκολη συγκυριακὰ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος τῆς Πάφου βρισκόταν σὲ χρεία, ἄφησε τὴν Ἱερά Σύνοδο μὲ δύο μόνο Μητροπολίτες στὶς τάξεις της, τοὺς Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο (1893-1908)² καὶ Κυρηνείας, Κύριλλο Βασιλείου (1895-1916)³. Οἱ

* Ὁ Ἐρικ Σεργίου εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας καὶ Καθηγητὴς τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς «Ἀπόστολος Βαρνάβας» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

1. Γιά τὸ «Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα» βλ. περισσότερα στὰ ἔργα: Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος τῆς Κύπρου (1900-1910)*, Ἀλεξάνδρεια 1911. Νίκος Χριστοδούλου, *Τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα τῆς Κύπρου κατὰ τὰ ἔτη 1900-1910*, ἔκδ. Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 1999. Α. Λυμπουρίδης, *Τὸ πολύχροτο ἀρχιεπισκοπικὸ ζήτημα τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1997. Μ. Μιχαήλ, «Τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα (1900-1910). Τὸ ἰδεολογικὸ του περιεχόμενο καὶ ἡ ἀνάδειξη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὡς ἐθνικῆς ἀρχῆς καὶ στὸ βρετανικὸ πλαίσιο διοίκησης», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, Λευκωσία 2005, σσ. 307-360.

2. Ὁ Κύριλλος Παπαδόπουλος ἦταν Μητροπολίτης Κυρηνείας (1889-1893), Κιτίου (1893-1908) καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου (1908-1916). Γιά τὸν βίο του βλ. σχετικὰ σὲ Ἀ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικὸν Λεξικὸν Κυπρίων (1889-1920)*, ἔκδ. στί, Λευκωσία 2010, σσ. 198-199. Π. Παπαπολυβίου, «Κύριλλος Β' (1845-1916)», *Φιλελεύθερος*, 2 Ἰουλίου 2016.

3. Ὁ Κύριλλος Βασιλείου ἦταν Μητροπολίτης Κυρηνείας (1895-1916) καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου (1916-1933). Γιά τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο του βλ. περισσότερα σὲ Ἀ.

δύο Μητροπολίτες συγκροτούσαν τὴν Ἱερὰ Σύνοδο μαζί με τοὺς Ἱγουμενοὺς τῶν Μονῶν Κύκκου καὶ Μαχαιρᾶ καὶ δύο ἀξιωματοῦχοις κληρικοὺς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς.

Ἡ ἀνάληψη τῆς τοποτηρητείας ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἀντὶ ἀπὸ τὸν πρῶτο τῆ τάξει Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο, ἐπέφερε σοβαρὴ ρήξη στὶς σχέσεις τοῦ τελευταίου με τὰ ὑπόλοιπα μέλη Τῆς καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ αὐτή⁴.

Ἡ διοικητικὴ κρίση σύντομα προσέλαβε εὐρύτερες διαστάσεις, χωρίζοντας τὸν κληρο καὶ τὸν λαὸ σὲ δύο παρατάξεις, τοὺς κιτιακοὺς καὶ τοὺς κυρηναϊκοὺς, οἱ ὁποῖοι ὑποστήριζαν ἀντίστοιχα τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο ἱεράρχη γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου.

Ἡ ἔξαρση τῶν παθῶν καὶ οἱ φιλονικίες ἀνάμεσα στὶς δύο παρατάξεις ἦταν τόσο ἔντονες, ὥστε νὰ κληθοῦν κατόπιν πρόσκλησης τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας, τὰ Ὁρθόδοξα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς γιὰ νὰ ἐξεύρουν συμβιβαστικὴ λύση χωρὶς, ὡστόσο, οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1908 ἡ Πατριαρχικὴ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Ἰωακείμ Γ' (1878-1884, 1901-1912), σὲ μία ὕστατη προσπάθεια ἀποκατάστασης τῆς κανονικῆς τάξεως ποὺ εἶχε διασαλευθεῖ λόγω τῆς παρατεταμένης χηρείας, ἐξέλεξε τὸν Μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλο παμφηφει Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου προκαλώντας σοβαρὲς ἀναταραχὲς καὶ βιαιοπραγίες στὸν χῶρο τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ μεγάρου στὴ Λευκωσία, ἀπὸ διαμαρτυρούμενους ὀπαδοὺς τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου⁵.

Βίττη, «Κύριλλος Γ': Ὁ Ἅγιος καὶ λόγιος Ἀρχιεπίσκοπος (1916-1933)», *Ἐπετηρίδα Ἐπιστημονικοῦ Κέντρου Ἱστορικῶν Σπουδῶν*, Λευκωσία 2003, σσ. 23-53. Β. Ἑγγλεζάκης (Αρχιμανδρίτης Παῦλος), «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸ 1878-1955», *Ἐἴκοσι μελέται διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κύπρου (4ος ἕως 20ὸς αἰών)*, Ἀθήνα 1996, σσ. 606-613. Τοῦ ἰδίου, «Ἕνας Ἅγιος Ἀρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ' (1916-1933)», *Σύναξη* 31 (1989), σσ. 61-64. «Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ'», *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, περίοδος β', 5 (1933), σσ. 350-363.

4. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐνήργησε βάσει τοῦ ἄρθρου α' τοῦ «Ὁργανικοῦ Κανονισμοῦ διέποντος τὰ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου μέχρι τῆς ἀναδείξεως Ἀρχιεπισκόπου», τὸν ὁποῖο εἶχε ψηφίσει στὶς 15 Μαΐου τοῦ 1900. Ὁ κανονισμὸς ἔχει δημοσιευθεῖ στὰ ἔργα: Ν. Χριστοδούλου, *Τὸ Ἀρχιεπισκοπικόν*, ὁ.π., σσ. 151-152. Ἔ. Σεργίου, *Ἡ σύγχρονη καταστατικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, ἔκδ. Κέντρου Μελετῶν Ἱεράς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 2006, σσ. 173-175.

5. Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὁ.π., σ. 350.

Τὸ ζήτημα ἐπιλύθηκε μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία συνέταξε σχετικὸ νομοσχέδιο, τὸ ὁποῖο καὶ ψηφίσθηκε στὶς 6 Μαρτίου τοῦ 1908 ἀπὸ τὸ Νομοθετικὸ Συμβούλιο⁶ ὡς νόμος τοῦ κράτους⁷. Στὴ βάση τοῦ νόμου αὐτοῦ διεξήχθησαν τὸν Ἀπρίλη τοῦ ἐπόμενου ἔτους οἱ ἀρχιεπισκοπικὲς ἐκλογές, στὶς ὁποῖες ἀνεδείχθη Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος (1908-1916).

Οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Μητροπολίτη Κυρηνείας Κυρίλλου ἀπείχαν τῆς διαδικασίας, θεωρώντας τὴν ἐκλογή τοῦ ὑποψηφίου τους ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο ὡς τὴ μόνη νόμιμη καὶ κανονικὴ πράξι.

Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ', μετὰ ἀπὸ τὴν παρέμβαση τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, μὲ τὴν ὁποία ἐπεδίωκε νὰ ἔχει ὁμαλὲς σχέσεις λόγῳ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, ἀνεγνώρισε τὴν ἐκλογή ὡς νόμιμη, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση νὰ ἀναγνωρισθῆ ἀπὸ ὅλους ἡ ἐκλογή τοῦ Μητροπολίτη Κυρηνείας Κυρίλλου σὲ Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο καὶ στὴ συνέχεια αὐτὸς νὰ ὑποβάλει τὴν παραίτησή του γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ἐνθρόνιση τοῦ νέου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου. Ὁ Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος ἔλαβε τιμητικὰ μετὰ ἀπὸ τὴν παραίτησή του, κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Ἰωακείμ Γ', τὸν τίτλο τοῦ «Μακαριωτάτου Προέδρου Κυρηνείας».

Ἡ ἐξέλιξη αὐτῆ, παρὰ τὶς ἀρχικὲς ἐνστάσεις τῆς πλευρᾶς τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Μητροπολίτη Κυρηνείας Κυρίλλου, ἐπέφερε σταδιακὰ τὴν ἐξομάλυνση στὶς σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν καὶ τὴν εἰρήνευση στὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου.

Οἱ ἐνέργειες ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἱεραῆς Συνόδου ὁλοκληρώθηκαν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1910 μὲ τὴν ἐκλογή, μὲ τὴ σύμπραξη τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, ὡς Μητροπολιτῶν Πάφου τοῦ Ἰακώβου Ἀντζουλάτου (1910-1931) καὶ Κιτίου τοῦ Μελετίου Μεταξάκη (1910-1918).

6. Τὸ Νομοθετικὸ Συμβούλιο ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν Ἄγγλο Ὑπατο Ἀρμοστή, ἕξι μόνιμα μέλη τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ δώδεκα ἐκλεγμένα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία ἦταν Τουρκοκύπριοι καὶ τὰ ἑννέα Ἑλληνοκύπριοι. Βλ. περισσότερα στὸ ἔργο: Χρ. Κυριακίδης, *Τὸ Κυπριακὸ Νομοθετικὸ Συμβούλιο (1878-1937): ἴδρυση, λειτουργία καὶ κοινοβουλευτικὲς ἀντιπαραθέσεις: συνταγματικὲς ἐλευθερίες ὑπὸ περιορισμὸ καὶ ἀμφισβήτηση*, Λευκωσία 2016.

7. Ὁ νόμος ἔχει δημοσιευθῆ ἐν: Ν. Χριστοδούλου, *Τὸ Ἀρχιεπισκοπικόν*, ὅ.π., σσ. 522-535.

Σύμφωνα με όσα σχετικά έχουν γραφεί έως σήμερα, τό «Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα» δὲν ἦταν μία ἀπλὴ σύγκρουση δύο διεκδικητῶν τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου ἀλλὰ ἦταν καὶ μία κρίση με ἐθνικὲς, πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς προεκτάσεις. Σὲ αὐτὴν συγκρούσθηκαν δύο πολιτικὲς παρατάξεις: ἅψ' ἐνὸς τῶν «Διαλλακτικῶν-Ἀνωτικῶν» ποὺ στήριζαν τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου Βασιλείου καὶ ἅψ' ἐτέρου τῶν «Ἀδιάλλακτων-Ἐνωτικῶν» ποὺ ὑποστήριζαν τὸν Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο. Οἱ μὲν πρῶτοι ἀνήκαν κυρίως στὴν παλαιὰ τάξη τῶν συντηρητικῶν πολιτικῶν καὶ ἀσχοῦσαν ἥπια καὶ διαλλακτικὴ γραμμὴ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἔνωσης. Οἱ δεῦτεροι ἐκπροσωποῦσαν τὴ νέα γενιά, τὰ ἡγετικὰ μέλη τῆς ὁποίας ἦταν βαθιὰ ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὸν πανελλήνιο ἀλυτρωτισμὸ καὶ μεγαλοϊδεατισμὸ καὶ ὑποστήριζαν κατ' ἀπόλυτο καὶ ἄμεσο τρόπο τὴν ἔνωση τῆς Κύπρου με τὴν Ἑλλάδα, ἀσκώντας συνεχῆ καὶ ἀνυποχώρητη πίεση στοὺς Βρετανούς. Πέραν τῶν πιὸ πάνω πτυχῶν, ἡ ἀναδίφηση τῶν πηγῶν μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τό «Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα» ἦταν καὶ μία κρίση με ἔντονο θεολογικὸ χαρακτήρα. Στὴν κρίση αὐτὴ συγκρούσθηκε ἡ χριστιανικὴ ἀναμορφωτικὴ κίνηση, ποὺ εἶχε τὶς ἀπαρχὲς τῆς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς νεότευκτης Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν⁸, οἱ ιδέες τῆς ὁποίας ὑποστηρίχθηκαν καὶ διαδόθηκαν στὴν Κύπρο ἀπὸ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὅπως ἦταν ὁ Μητροπολίτης Κυρηναίας Κύριλλος, ὁ Ἡγούμενος Κύκκου Γεράσιμος (1890-1911)⁹ καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φιλόθεος¹⁰, με τὴ λαϊκιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴν κοινωνία, ἡ ὁποία ἐνσαρκώθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου¹¹.

8. Γιὰ τὴ θρησκευτικὴ κίνηση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὴν περίοδο αὐτὴ βλ. Χρ. Παπαδόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τὸ 1934*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, ἐκδ. γ', Ἀθήνα 2000, σσ. 242-253. Βλ. καὶ Γ. Ἰ. Κονιδάρης, *Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (49/50-1938)*, Ἀθήνα 1938, σσ. 377-384.

9. Γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο του βλ. περισσότερα σὲ Θ. Σταυρίδης, «Οἱ Ἡγούμενοι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου: Προσωπογραφικὴ μελέτη», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου*, 7 (2006), σσ. 59-61.

10. Γιὰ βιογραφικὸ σημείωμα βλ. περισσότερα σὲ Ἀ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν*, ὅ.π., σ. 446 καὶ Γ. Καμηλάρης, *Ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φιλόθεος, μία ξεχωριστὴ προσωπικότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἐκ Περάτων*, Λευκωσία 2013.

11. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος ὑποστηριζόταν ἀπὸ τὶς μεγάλες μᾶζες τῶν ὑποδεέστερων κοινωνικὰ καὶ μορφωτικὰ στρωμάτων τοῦ λαοῦ

Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε ἐὰν συνδέσουμε πρόσωπα ποὺ διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. μέχρι καὶ τὴν περίοδο τοῦ «Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος», μὲ πρόσωπα ποὺ πρωταγωνίστησαν καὶ γεγονότα ποὺ ἐξετυλίχθησαν τὴν ἀντίστοιχη περίοδο στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν. Θεωροῦμε ὅτι μὲ βάση τὰ ὅσα θὰ εἰπωθοῦν πιὸ κάτω θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ὅσα συνέβησαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου τὴ συγκεκριμένη περίοδο ἦταν σὲ μεγάλο βαθμὸ προέκταση ὅσων εἶχαν λάβει χώρα στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ νεότευκτου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀπὸ τὸ 1833 μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος (1833-1862) ἡ Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία βρισκόταν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ Βαυαρικοῦ καθεστώτος καὶ οἱ περισσότεροι φορεῖς τῆς σὲ στενὴ σχέση διαπλοκῆς μὲ αὐτό. Ἡ ἀδυναμία τῆς Ἐκκλησίας νὰ ὀρθώσει τὸ πνευματικὸ τῆς ἀνάστημα ἐναντι τῆς ἐξαπλώσεως τῶν ιδεῶν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, τῆς ἐξαπλώσεως τῶν ἀθεϊστικῶν θεωριῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς δυτικῆς θρησκευτικῆς προπαγάνδας, ὀδήγησε στὴ δημιουργία ἐνὸς ἰσχυροῦ θεολογικοῦ ρεύματος ποὺ καλλιεργοῦσε τὴν ιδέα τῆς ἀναμόρφωσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὴ βάση τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς εὐσέβειας τοῦ λαοῦ¹². Τὸ δυναμικὸ κίνημα εἶχε παρόμοια μέσα ἐξάπλωσης μὲ αὐτὰ τῆς δυτικῆς προπαγάνδας. Γι' αὐτὸ καὶ βασίσθηκε στὴν καλλιέργεια τοῦ ἱεροῦ

καὶ γι' αὐτὸ ἐκλεγόταν ἐπανειλημμένα βουλευτὴς στὸ Νομοθετικὸ Συμβούλιο (1889-1911). Ὁ λαὸς ἐμπνεόταν ἀπὸ τὴν ἔντονη ὑπὲρ τῆς ἔνωσης καὶ ἐναντίον τῶν Βρετανῶν πολιτικὴ του, κάτι ποὺ τὸν εἶχε ἀναγάγει σὲ προστάτη τῶν φτωχῶν καὶ ἀδύναμων τάξεων ἀπέναντι στὴ σκληρὴ φορολογικὴ πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων.

12. «Ἀληθῶς πανταχοῦ κατέστη ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη ὅπως ἡ ἐπικαταλαβοῦσα διὰ τοῦ ὕλισμου τὰς κοινωνίας ἀποσύνθεσις καὶ χαλάρωσις ἀποσοβηθῇ διὰ τῆς ἀναζωογονήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος... Συμπτώματα τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἐξυγιάνσεως ὑπῆρξαν ἡ ἐνίσχυσις τῆς θρησκευτικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν λαῶν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἄμβωνος διδασκαλίας καὶ τῆς διαδόσεως τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τύπου. Ἡ συνύπαρξις ἐν Ἀθήναις, φερ' εἰπεῖν, τοσοῦτων ἱερῶν σωματείων καὶ ἐκκλησιαστικῶν περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων, πρᾶγμα ἀσύνηθες μέχρι τοῦδε εἶναι προφανὲς μαρτύριον τοιαύτης θρησκευτικῆς παρ' ἡμῖν κινήσεως. Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ ἡ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς ἐκκλησίαις ἐνίσχυσις τοῦ θείου κηρύγματος καὶ ἡ ἐκφανσις τοιαύτης θρησκευτικῆς κινήσεως...». «Θρησκευτικὴ κίνησις τοῦ παρελθόντος ἔτους», *Ἱερὸς Σύνδεσμος* 3 (1897), σ. 1.

κηρύγματος και γενικώτερα στην ανάπτυξη της ιεραποστολικής δράσης υπό την κηδεμονία και τον τύπο χριστιανικών συλλόγων¹³.

Η έντονη θρησκευτική κίνηση που παρατηρήθηκε, το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι. στην Αθήνα είχε αρχικώς ως έκφραστές κληρικούς και λαϊκούς ιεροκήρυκες (Κοσμᾶς Φλαμιάτος, Αρχιμανδρίτης Ἰγνάτιος Λαμπρόπουλος, Χριστόφορος Παπουλάκος, Απόστολος Μακράκης κ.ἄ.), οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν μεμονωμένα, χωρὶς τὴ σύμπραξη τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας. Ἀπὸ αὐτοὺς ξεχωρίζει ὁ Ἀπόστολος Μακράκης, ὁ ὁποῖος πρωτοεμφανίσθηκε τὸ 1866 στὴν Αἴθνα, διδάσκοντας τὴ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναγέννηση τῶν χριστιανῶν διὰ μέσου τοῦ ἱεροῦ κηρύγματος, τῶν ἐκδόσεων θρησκευτικῶν περιοδικῶν καὶ τῆς ιεραποστολικῆς δράσεώς του¹⁴. Ἀπὸ τὸν πολυτάραχο βίῳ του ξεχωρίζουν οἱ ἔντονοι ἀγῶνες του ἐναντίον τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας με ἀφορμὴ τὰ ζητήματα τῶν Σιμωνιακῶν (1879) καὶ τῶν Εὐαγγελικῶν (1901), ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς μασονίας¹⁵. Ἡ θυελλώδης ἐπιθετικότητά του κατὰ τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐκκλησίας ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν καταδίκη του ἀπὸ

13. Ὁ Βασίλειος Γιούλτσης ἐπισημαίνει ὅτι ἡ πνευματικὴ παρακμὴ ποὺ ὑπῆρχε στὸν ἑλλαδικὸ ἠώρο ὀδήγησε πολλοὺς Ἑλλήνες γιὰ σπουδὲς στὴ Δύση, με ἀποτέλεσμα αὐτοὶ νὰ μυηθοῦν στὸν δυτικὸ τρόπο σκέψης, ὁ ὁποῖος βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνθρωπιστικῶν θεωριῶν καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ, στρέφοντας παράλληλα τὴν ἑλληνικὴ διανόηση πρὸς τὸν δυτικὸ προβληματισμό. Ἀναπόφευκτα διενεργήθηκε ὁ χωρισμὸς τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ ζωὴ, ἡ ἀλλοίωση τῆς συνείδησης τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἡ θεώρηση αὐτῆς ὡς ὁμολογιακῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης καὶ τέχνης χάριν τῶν δυτικῶν μορφῶν ἐκφράσεως (ἀρχιτεκτονικὴ, ζωγραφικὴ, μουσικὴ, λατρεία). Β. Γιούλτσης, «Κοινωνιολογικὴ θεώρησης τῶν Θρησκευτικῶν Ἀδελφοτήτων», *Θέματα Κοινωνιολογίας τῆς Ὀρθοδοξίας*, ἐπιμέλεια Γεωργίου Μαντζαρίδου, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 171-172. Βλ. περισσότερα στὸ ἔργο τοῦ Χρ. Γιανναρά, *Ὀρθοδοξία καὶ Δύση στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, Αθήνα 2003.

14. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀποστόλου Μακράκη βλ. περισσότερα στὰ ἔργα: Δημήτριος Μπαλᾶνος, *Ἀπόστολος Μακράκης (1831-1905)*, τύποις «Ἀγκύρας», ἐκδ. Ἰωάννου Κουμένου, Αθήνα 1920. Χρ. Παπαδόπουλος, *Ἀπόστολος Μακράκης*, τύποις «Φοῖνιξ», ἐκδ. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Αθήνα 1939. Α. Μπράνγκ, *Τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ στὸν ἰδεολογικὸ κόσμο τοῦ Ἀποστόλου Μακράκη*, ἐκδ. Ἀρμός, Αθήνα 1997. Ἐμμ. Καραγεωργούδης, *Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτικὴ κατὰ τὸν Ἀπόστολο Μακράκη*, ἐκδ. Βρυένιος, Θεσσαλονίκη χ.χ. Γ. Μεταλληνός, «Ἀπόστολος Μακράκης (1831-1905)», *Νέα Κοινωνιολογία*, 27 (1999), σσ. 8-12. Κ. Σαρδελλῆς, «Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης καὶ ἡ ἐποχὴ του», *Νέα Κοινωνιολογία*, 27 (1999), σσ. 15-22.

15. Βλ. σχετικὰ Χρ. Παπαδόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος*, ὁ.π., σσ. 242-253.

τῆ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὸ 1878, μὲ τὸ δικαιολογητικὸ τῆς διατύπωσης αἰρετικῶν δοξασιῶν, ὅπως ἦταν ἡ διδασκαλία του περὶ τοῦ τρισυνθέτου τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ στενὸς κύκλος τῶν μαθητῶν του, ὁ ὁποῖος ἀκολούθησε πιὸ ἥπια καὶ μετριοπαθῆ στάση ἀπέναντι στίς ἐκκλησιαστικὲς καὶ κρατικὲς ἀρχές, τὸν ἐγκατέλειψε ἰδρύοντας τὸ 1887 τὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις»¹⁶. Τὰ βασικώτερα στελέχη τοῦ συλλόγου ἦταν ὁ μετέπειτα Μητροπολίτης Πατρῶν Ἱερόθεος Μητρόπουλος (1892-1903), οἱ Πανάρετος Δουληγέρης καὶ Εὐσέβιος Ματθόπουλος¹⁷, οἱ ὁποῖοι ἀργότερα ἐντάχθηκαν στίς τάξεις τοῦ ἱερατείου, καὶ οἱ Κωνσταντῖνος Διαλησιμᾶς, Μιχαὴλ Γαλανός, Ἰωάννης Σκαλτσούνης καὶ Γεώργιος Μακρῆς.

Ἡ «Ἀνάπλασις» ἐτέθη ὑπὸ τὴν κηδεμονία καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς διοικουσᾶς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους¹⁸. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ βασικώτερη διαφορὰ τῆς ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Μακράκη, ἀπὸ τὸν ὁποῖο «πῆρε τὴν πνοὴ καὶ τοὺς ὀραματισμούς... ἀλλὰ ἔκανε κάτι πιὸ προσγειωμένο, χωρὶς μεγαλοϊδεατικούς στόχους»¹⁹.

Ὡς πρὸς τὴ μεθοδολογία ποὺ ἀκολούθησε ἡ «Ἀνάπλασις» ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι εἶχε τὸ ἴδιο ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο μὲ τὸ κίνημα τοῦ Ἀπόστολου Μακράκη, γι' αὐτὸ καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ δυτικὸ σχολαστικὸ πνεῦμα ποὺ συνόδευε ἔντονα τὴν τότε ἐποχὴ τὴν ἑλληνικὴ θεολογία.

16. Γιὰ τὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις» βλ. περισσότερα σὲ «Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸν Σύλλογον», *Ἀνάπλασις*, 1 (1887), σσ. 3-37· βλ. καὶ στὸ *Καταστατικὸν τοῦ Συλλόγου Ἀνάπλασις*, Ἀθῆναι 1886. Γιὰ ἐκτενὲς ἀφιέρωμα στὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις» βλ. «100 χρόνια», *Ἀνάπλασις* 100 (1988) καὶ «Σύλλογος τῆς Ἀναπλάσεως», *Σάλπιγξ*, 5 Σεπτεμβρίου 1890, ἀρ. φύλλ. 293.

17. Τὸ 1907 ἴδρυσε τὴν ἀδελφότητα θεολόγων ἡ «Ζωή». Γιὰ τὸν σύλλογο «Ζωή» βλ. Β. Γιούλτσης, «Κοινωνιολογικὴ θεώρησις», ὁ.π., σσ. 176-202. Α. Γουσίδης, *Οἱ χριστιανικὲς ὀργανώσεις. Ἡ περίπτωση τῆς ἀδελφότητος θεολόγων ἡ «Ζωή» - κοινωνιολογικὴ προσέγγιση*, ἔκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993.

18. Τὸ 1889 ἀνέλαβε τὴν προεδρία τοῦ συλλόγου ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανὸς Καλλιγᾶς, ἐνῶ ἐπίτιμος πρόεδρος του ἦταν ὁ διάδοχος τοῦ βασιλικοῦ θρόνου Κωνσταντῖνος. Βλ. «Ἐγκαθίδρυσις νέων ἀρχῶν τοῦ Συλλόγου», *Ἀνάπλασις* 2 (1889), σσ. 503-504.

19. Ἡ. Μαστρογιαννόπουλος, «Κωνσταντῖνος Διαλησιμᾶς», *Ἀνάπλασις* 100 (1988), σσ. 4-16.

Τὸ ἔργο τῆς «Ἀναπλάσεως» ἦταν πολὺπλευρο καὶ μοναδικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του, ἀφοῦ, σὲ μία περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ διοικοῦσα Ἐκκλησία ἦταν ἀνεπαρκῶς στελεχωμένη, ὁ σύλλογος ἀνέλαβε ὀργανωμένες πρωτοβουλίες ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴν ἠθικὴ ἐξύψωση τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ στὴν προάσπιση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Τὸ ἔργο τοῦ συλλόγου εἶχε πανορθόδοξη ἀπήχηση κερδίζοντας τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν²⁰. Ἦταν ἀπολογητικὸ, ἀφοῦ ἀναπτύχθηκε σπουδαία δράση κατὰ τῆς ἀναίρεσης τῶν διδασκαλιῶν τοῦ σκεπτικισμοῦ, τῶν θεωριῶν τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ τεκτονισμοῦ καὶ τῆς ἐξάπλωσης τοῦ φαινομένου τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀπὸ τοὺς δυτικοὺς μισσιοναρίους, διὰ τῶν ὄπλων τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης²¹. Ἦταν κοινωνικὸ, ἀφοῦ ὁ σύλλογος ἀγωνίσθηκε μὲ κάθε θεμιτὸ μέσο ὑπὲρ ζητημάτων, ὅπως ἡ κατοχύρωση τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς. Ἦταν ὅμως καὶ ἐκκλησιαστικὸ, ἀφοῦ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐξύψωση τοῦ κλήρου καὶ γενικώτερα ἀναμορφωτικὸ καὶ ἀναπλαστικὸ ποὺ εἶχε ὡς στόχο τὴν ἠθικοποίηση τῆς κοινωνίας καὶ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου «ἐν Χριστῷ», βάσει τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου²². Κυρίως ὅμως ἡ «Ἀνάπλασις» προσέφερε σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὴν πατρίδα καὶ στὸ ἔθνος, ἀφοῦ ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἀρμονικὴ σύζευξη τῶν

20. «Μετὰ τοῦ τύπου ἐπεκρότησαν καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν κρατίστων καὶ λογίων τοῦ ἔθνους, ἀριστεῖς ἐκ τῶν ὁποίων ἐτάχθησαν ἐργάται ἐν ταῖς στήλαις τῆς Ἀναπλάσεως Πατριάρχαι δὲ καὶ Μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι καὶ ἐγκριτοὶ ἀρχιμανδρίται καὶ ἱερεῖς τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας εὐλόγησαν τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς καὶ ἦρθαν ἀρωγοί, δωρηταὶ δε καὶ εὐεργέται αὐτῆς ἐγένοντο ἱκανοὶ τῶν ἀπανταχοῦ ὁμογενῶν ἀποδεικνύοντες ὅτι παρ' ὅλην τὴν θρυλουμένην θρησκευτικὴν τοῦ Ἑλληνος κατάπτωσιν ...». «Λογοδοσία τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως γιὰ τὸ 1888», *Ἀνάπλασις* 2 (1889), σσ. 139-144. Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Γεράσιμος (1884-189) ἀνακηρύχθηκε μέγας εὐεργέτης τοῦ Συλλόγου, ἐνῶ ἐπίτιμα μέλη τοῦ ἦταν, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντίνος (1897-1901), ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Εὐμένιος Ξηρουδάκης (1898-1916) κ.ά. «Εὐεργέται Ἀναπλάσεως», *Ἀνάπλασις* 3 (1889), σσ. 412-413.

21. «Οἱ τρεῖς ἀναπλαστικὲς δυνάμεις», *Ἀνάπλασις* 1 (1887), σσ. 22-27. Βλ. σχετικὰ καὶ στὸ «Υπόμνημα τοῦ συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τῶν Ὁρθοδόξων Προσηλυτισμοῦ», *Ἀνάπλασις* 14 (1901), σ. 7.

22. «Περὶ κλήρου ἐνεργεῖαι Ἀναπλάσεως», *Ἀνάπλασις* 1 (1887), σσ. 29-30. Βλ. καὶ τὸ «Σχέδιον ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κατωτάτου κλήρου ὑποβληθὲν πρὸς τὰς ἀνωτάτας πολιτειακὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς», *Ἀνάπλασις* 1 (1887), σσ. 57-60.

στοιχείων του ἔθνους καὶ τῆς θρησκείας, ἐξυπηρετώντας τοὺς σκοποὺς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴν προβολὴ καὶ ἀνάδειξη τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ ιδεώδους²³.

Σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο, ὁ σύλλογος διοργάνωνε τακτικὲς ὀμιλίες στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλες πόλεις, ὅπου ὑπῆρχαν παραρτήματά της (Αἴγιο, Πύργο, Τρίπολη κ.ά.), ἴδρυσε κυριακὰ σχολεῖα γιὰ τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν νέων, ἐξέδωσε ἠθικοθρησκευτικὸ περιοδικὸ μὲ τὸν τίτλο *Ἀνάπλασις* καὶ προέβη στὴν ἴδρυση τοῦ λεγόμενου «Ταμείου τοῦ Ἀπ. Παύλου», ἀπὸ τὸ ὁποῖο συντηροῦνταν οἰκονομικὰ ἱεροκήρυκες τοῦ συλλόγου ποὺ περιόδευαν κηρύττοντας σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας²⁴.

Τὴν πιὸ πάνω θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα εἶχαν ζήσει καὶ οἱ πρῶτοι Κύπριοι κληρικοί, ποὺ εἶχαν μεταβεῖ γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν²⁵. Μεταξὺ αὐτῶν ξεχώριζαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος (1865-1900), ὁ ὁποῖος συνῆψε στενὲς πνευματικὲς σχέσεις μὲ χριστιανικοὺς συλλόγους ὅπως ἦταν ἡ «Ἀνάπλασις», τῆς ὁποίας εἶχε ἀνακηρυχθεῖ ἐπίτιμο μέλος καὶ εἶχε οἰκονομικὰ συνδράμει στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου της²⁶. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος

23. Σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα αὐτὴ στὸ νεότευκτο ἑλληνικὸ ἔθνος-κράτος, ἡ ἔννοια τοῦ Ἑλλήνα ταυτιζόταν μὲ αὐτὴν τοῦ χριστιανοῦ, ἐνῶ τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ἐξυπηρετοῦσε τοὺς σκοποὺς τοῦ Κράτους. Βλ. σχετικὰ στὰ ἔργα: P. Kitromilidis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Cultural and Political Thought of South-Eastern Europe*, London, Variorum 1994, σ. 179. Π. Καραμούζης, *Κράτος, ἔκκλησία καὶ ἐθνικὴ ἰδεολογία στὴ νεώτερη Ἑλλάδα: κληρὸς, θεολόγοι καὶ θρησκευτικὲς ὁργανώσεις στὸν μεσοπόλεμο*, διδακτορικὴ διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Τμῆμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2004, σσ. 301-350.

24. Γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ «Ταμείου τοῦ Ἀπ. Παύλου» βλ. σχετικὰ σὲ «Γ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», *Ἀνάπλασις* 3 (1890), σ. 498. Περισσότερα γιὰ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῆς ὁργάνωσης βλ. Π. Συνοδινός, «Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἱερὰν καὶ Ἁγίαν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος», *Ἀνάπλασις* 13 (1901), σσ. 59-60.

25. Γιὰ ὅλους τοὺς κληρικοὺς ποὺ μετέβησαν γιὰ σπουδὲς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μέχρι καὶ τὸ 1930 βλ. σὲ Κ. Κοκκινόφτας, «Ὁ Κυπριακὸς κληρὸς καὶ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν», ἀνάτυπο ἀπὸ *Χαριστήριο τόμο πρὸς τιμὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ Πάσης Κύπρου Χρυσοστόμου Β', γιὰ τὰ τριάντα χρόνια τῆς ἀρχιερατικῆς του διακονίας*, Λευκωσία 2008, σσ. 279-301.

26. Βλ. ἐνδεικτικὰ «Ἀλληλογραφία», *Ἀνάπλασις* 2 (1888), σ. 32 καὶ «Δωρεὰ ὑπὲρ τοῦ Ταμείου Ἀπ. Παύλου», *Ἀνάπλασις* 3 (1890), σ. 496. Ὁ Ἀρχ. Σωφρόνιος ἦταν ἐπίσης ἀνταποκριτὴς στὴν Κύπρο τοῦ περιοδικοῦ *Θρησκευτικὴ Φωνὴ* ποὺ ἐξέδιδε ὁ Καθηγ. τοῦ Παν. Ἀθηνῶν Διομήδης Κυριακός. «Ἀνταποκριταὶ Θρησκευτικῆς Φωνῆς», *Θρησκευτικὴ Φωνὴ* 3 (1882), σ. 12. Γιὰ τὸν βίο του βλ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν*, ὅ.π., σ. 578.

είχε εκδώσει στις 20 Νοεμβρίου 1889 και «Προτρεπτικό Γράμμα» δια τοῦ ὁποῦ παρακινούσε τὸν λαὸ στὴ μελέτη ἐκκλησιαστικῶν ἐντύπων, κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στὸ ὁμώνυμο περιοδικὸ ποὺ ἐξέδιδε ἢ «Ἀνάπλασις», καλώντας τον νὰ συνδράμει καὶ οἰκονομικὰ στὴν προσπάθεια γιὰ τὴ διάδοσή τους, κάτι ποὺ θὰ βοηθοῦσε στὴν ἀναγέννηση τῆς Ἐκκλησίας²⁷.

Ἕνας ἄλλος Ἐπίσκοπος τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἦταν τακτικὸς συνδρομητῆς τοῦ περιοδικοῦ Ἀνάπλασις καὶ ἐνίσχυσε οἰκονομικὰ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τοῦ συλλόγου ἦταν καὶ ὁ Χρῦσανθος Ἰωαννίδης, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Μητροπολίτης Κυρηνείας (1881-1889) καὶ Κιτίου (1889-1891)²⁸.

Μὲ τὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις» σχετίζονταν ἐπίσης κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ὅπως ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φιλόθεος²⁹, ὁ Ἄρχων Πρωτοψάλτης καὶ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδος Σάλπιγξ Στυλιανὸς Χουρμούζιος (1850-1937)³⁰, ὁ Καθηγητῆς τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου Νικοκλῆς Καλλονᾶς (1857-1921)³¹ καὶ ὁ δικηγόρος Γεώργιος Λοῖζίδης

27. «Προτρεπτικὴ Ἐπιστολή», Σάλπιγξ, 25 Νοεμβρίου 1889, ἀρ. φύλλ. 253.

28. Βλ. σχετικὰ «Γ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1890), σσ. 500-501. Βλ. καὶ «Ἡ ἐορτὴ τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1889), σσ. 384, 386. Γιὰ τὸν βίο του βλ. Σ. Μιχαηλίδη, *Ἱστορία τῆς κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίας*, Λάρνακα 1992, σσ. 293-305.

29. Γιὰ τὶς προσπάθειές του νὰ ἐνισχύσει οἰκονομικὰ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τοῦ χριστιανικοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις» στὴν Ἀθήνα βλ. ἐνδεικτικὰ «Δωρεαὶ ὑπὲρ τοῦ Ταμείου τοῦ Ἀπ. Παύλου», Ἀνάπλασις 3 (1890), σ. 496.

30. Ἀπὸ τὶς στῆλες τῆς ἐφημερίδας ποὺ ἐξέδιδε ἀναδημοσιεύθηκαν πολλὰ ἄρθρα τοῦ περιοδικοῦ Ἀνάπλασις, ἐνῶ προέβαλε ιδιαίτερα τὸ ἱεραποστολικὸ καὶ παιδαγωγικὸ ἔργο τοῦ ὁμώνυμο συλλόγου. Βλ. ἐνδεικτικὰ «Σύνδεσμος Ἀνάπλασις», Σάλπιγξ, 21 Φεβρουαρίου 1889, ἀρ. φύλλ. 214, 23 Μαΐου 1889, ἀρ. φύλλ. 227, 16 Δεκεμβρίου 1889, ἀρ. φύλλ. 256 καὶ 21 Ἰουλίου 1890, ἀρ. φύλλ. 285. Βλ. ἐπίσης καὶ «Γ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1890), σσ. 500-501. Γιὰ βιογραφικὸ σημείωμα βλ. Α. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν*, ὁ.π., σσ. 482-483.

31. Ἦταν ἐνεργὸ μέλος τῆς «Ἀναπλάσεως» καὶ τακτικὸς συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἐξέδιδε. Φαίνεται ἐπίσης νὰ ἦταν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος μετέφερε ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου καὶ τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Φιλοθέου τὶς συνδρομὲς ὑπὲρ τοῦ συλλόγου στὴν Ἀθήνα. Βλ. «Γ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1890), σσ. 500-501. «Ἡ ἐορτὴ τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1889), σ. 386. «Δωρεαὶ ὑπὲρ τοῦ ταμείου Ἀπ. Παύλου», Ἀνάπλασις 3 (1889), σ. 367. «Συνεργατὰ τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1889), σ. 1. «Ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ ταμείου τῆς Ἀναπλάσεως», Ἀνάπλασις 3 (1890),

(1852-1932)³². Ἡ στενή πνευματική σχέση τῶν Κυπρίων μὲ τοὺς φορεῖς τῆς θεολογικῆς ἀναγέννησης στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ἐπιβεβαιώνεται ἀκόμη περισσότερο στὴν περίπτωση τοῦ Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου Βασιλείου.

Ἡ παραμονὴ τοῦ Κυρίλλου Βασιλείου στὴν Ἀθήνα ὡς ἱεροδιακόνου στὴ Μητρόπολη Ἀθηνῶν καὶ σπουδαστῆ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν εἰκάζουμε πὼς ὑπῆρξε καταλυτικὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ἀρχῶν, τῶν ἰδανικῶν καὶ τοῦ θεολογικοῦ ὕφους ποὺ ἐκπροσωποῦσε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχιερατικῆς του διακονίας ὡς Μητροπολίτου Κυρηναίας (1895-1916) καὶ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου (1916-1933). Στὴ γνώμη αὐτὴ καταλήγουμε βασιζόμενοι σὲ πηγές τῆς τότε ἐποχῆς, οἱ ὁποῖες ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ὁ Κύριλλος Βασιλείου ἀνέπτυξε στενοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς μὲ πρόσωπα καὶ φορεῖς ποὺ διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν τὸ δεῦτερο ἡμῖς τοῦ 19ου αἰ.

Ὁ Ἱεροδιάκονος Κύριλλος Βασιλείου, φθάνοντας στὴν Ἀθήνα τὸ 1882, γράφτηκε στὴ Θεολογικὴ Σχολή, στὴν ὁποία παρακολούθησε μαθήματα γιὰ ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα, χωρὶς νὰ διευκρινίζεται ἂν εἶχε ἀποφοιτήσει καὶ ποιά ἐνδεχομένως χρονολογία αὐτὸ ἔγινε³³. Συνέχισε τὶς σπουδές του στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, ἔχοντας τὴν οικονομικὴ συνδρομὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη καὶ τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανοῦ Οἰκονομίδη. Τὰ ἔξοδα τῆς διαμονῆς του συμπλήρωνε μὲ ἓνα ἐπίδομα ποὺ λάμβανε ὑπηρετώντας ὡς ἱεροδιάκονος σὲ ναὸ τῆς Ἀθήνας³⁴. Τὸ 1889 ἀποφοίτησε ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ μὲ τὸν τίτλο

σ. 502. Ἦταν ἐπίσης ἀντιπρόεδρος τοῦ χριστιανικοῦ συλλόγου «Ὁρθοδοξία». Βλ. Ν. Καλλονᾶς, «Ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς γράφοντας ἐν τῷ Εὐαγγόρα» (Α' μέρος), *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, Ἰούλιος 1901, ἀρ. φύλλ. 767. Γιὰ βιογραφικὸ σημείωμα βλ. Ἀ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν*, ὅ.π., σ. 156.

32. Ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὴν εἴσπραξη τῶν συνδρομῶν τοῦ περιοδικοῦ *Ἀνάπλασις* στὴν Κύπρο καὶ ἀνταποκριτὴς του στὴ Λάρνακα καὶ τὴν Κερύνεια. Βλ. «Γ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως», *Ἀνάπλασις* 3 (1890), σσ. 500-501. Γιὰ βιογραφικὸ σημείωμα βλ. Ἀ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν*, ὅ.π., σ. 226.

33. «Εἰκοσαπενταετηρίς τῆς Ἀρχιερωσύνης τῆς Α.Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ. Κυρίλλου», *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, περ. ἀ', 2 (1920), σ. 290. Ὁ Ἀντρέας Βίττης ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ θεολογικὰ μαθήματα τὰ παρακολούθησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν σπουδῶν του. Βλ. Ἀ. Βίττης, «Κύριλλος Γ'», ὅ.π., σ. 25.

34. Ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς σημείωνε ὅτι ὑπηρετοῦσε σὲ ναὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τὰ

του διδάκτορος. Στην Αθήνα συνέχισε να υπηρετεί ως κληρικός, μέχρι τον Αύγουστο του 1890 που επέστρεψε στην Κύπρο³⁵.

Μεταξύ των προσώπων από τα όποια προκύπτει ότι είχε δεχθεί έντονες έπιρροές, οι όποιες είναι άποτυπωμένες στον τρόπο δράσης του ως Μητροπολίτου Κυρηνείας και Αρχιεπισκόπου Κύπρου, ξεχωρίζει αυτό του λαϊκού ιεροκήρυκα Απόστολου Μακράκη, του όποιου υπήρξε μαθητής³⁶.

Την πληροφορία αυτή έπιβεβαίωσε ό Μακράκης περίπου δύο δεκαετίες αργότερα κατά τή διάρκεια του «Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος», με άφορμή τή άρνηση του τότε Μητροπολίτη Κυρηνείας Κυρίλλου Βασιλείου να όμολογήσει δημόσια τή γνωριμία τους, άντιδρώντας στις κατηγορίες που διέδιδαν ύποστηρικτές του άνθυποψηφίου του για τον άρχιεπισκοπικό θρόνο Μητροπολίτου Κιτίου Κυρίλλου Παπαδοπούλου, ότι είχε συνάψει πνευματικές σχέσεις με τον καταδικασθέντα ως αίρετικό από τήν Έκκλησία τής Ελλάδος³⁷. Πιο συγκεκριμένα, πρώτος ό Μακράκης με συνέντευξή του στον έγχώριο τύπο τον Νοέμβριο του 1900³⁸ και έπειτα τó περιοδικό Λόγος που εξέδιδε ή όμώνυμη Σχολή, τής όποιας ήταν ίδρυτής, ύποστήριξαν ότι ό Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Βασιλείου υπήρξε μαθητής του, κατά τó διάστημα τής παραμονής του στην Αθήνα³⁹.

Άλλες πληροφορίες που είχαν δημοσιευθεί τήν ίδια περίοδο στον τύπο συνηγορούσαν ως προς τó ότι υπήρξε πνευματικός δεσμός του

έσοδα τής υπηρεσίας του συντηρείτο για να σπουδάσει στη Σχολή. Κ. Κοκκινόφτας, «Ό Κυπριακός κληρός», ό.π., σ. 295.

35. «Έγχώρια», Ένωσις, 20 (1 Αύγουστου 1890), άρ. φύλλ. 284. Βλ. και σε Κ. Κοκκινόφτας, «Ό Κυπριακός κληρός», ό.π., σ. 295.

36. Η άποψη αυτή ύποστηρίζεται στα έργα: Γ. Φραγκούδης, Ιστορία, ό.π., σσ. 40-46. Φ. Ζαννέτος, Ιστορία τής Νήσου Κύπρου, τ. Γ', σσ. 146, 226-235. Ν. Καταλάνος, Κυπριακόν Λεύκωμα «ό Ζήνων», τ. Α', 1914, σ. 195.

37. Βλ. σχετικά τήν έπιστολή του Μητροπολίτου Κυρηνείας Κυρίλλου που δημοσιεύθηκε στον κυπριακό τύπο τον Όκτώβριο του 1900, δια τής όποιας άρνήθηκε ότι είχε ποτέ σχέση ό ίδιος με τον Μακράκη και τó περιβάλλον του, άποδοκιμάζοντας μάλιστα τις δοξασίες και τó έργο του. «Διασάφησις», Αλήθεια, 3 Νοεμβρίου 1900, άρ. φύλλ. 161. Βλ. και Γ. Φραγκούδης, Ιστορία, ό.π., σσ. 44-46.

38. Η συνέντευξη δόθηκε στον Ζήωνα Κλεοβούλου. «Σοβαράι Άποκαλύψεις-Μία συνέντευξις μετά του Άπ. Μακράκη», Αλήθεια, 3 Νοεμβρίου 1900, άρ. φύλλ. 161.

39. «Διασάφησις Διασαφήσεως», Αλήθεια, 17 Νοεμβρίου 1900, άρ. φύλλ. 163. Βλ. και Φ. Ζαννέτος, Ιστορία, ό.π., σ. 228.

Κυρίλλου Βασιλείου με τὸ περιβάλλον τοῦ Μακράκη, ἀκόμη καὶ μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπαναπατρισμό του. Σύμφωνα με ἔγγραφο ποὺ ἔφερε τὴν ἡμερομηνία, 22 Αὐγούστου 1894, ὁ Κύριλλος Βασιλείου φερόταν ὡς ὑπεύθυνος γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν συνδρομῶν καὶ τὴ μύηση νέων συνδρομητῶν στὸ περιοδικὸ *Λόγος*⁴⁰.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἰθύνοντες τοῦ «Λόγου» γνώριζαν τὸν Κύριλλο Βασιλείου προκύπτει καὶ ἀπὸ δημοσίευμα στὸ ὁμώνυμο περιοδικὸ τὸν Μάιο τοῦ 1895, στὸ ὁποῖο σχολιάσθηκε με ἐνθουσιασμό ἡ ἐκλογή του στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Κερύνειας, χαρακτηρίζοντάς τον ὡς χαρισματικὸ κληρικὸ με ἦθος, ταπείνωση καὶ σπουδαία μόρφωση. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ δημοσιεύματος ἀποκομίζουμε τὴν αἴσθηση ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου γνώριζε καὶ ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερώς τὸν νεοεκλεγέντα Μητροπολίτη Κυρηνείας⁴¹.

Τέλος, ἓνα ἄλλο περιστατικὸ ποὺ ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Κύριλλος Βασιλείου εἶχε σχέση με τὸ περιβάλλον τοῦ Μακράκη, προτοῦ τοῦ ἀποδοθοῦν δημόσια οἱ πιὸ πάνω κατηγορίες, ἀφορᾶ τὴ μεσολάβησή του, ὡς Μητροπολίτου Κυρηνείας, γιὰ τὴ διαμονὴ στὸ οἰκοτροφεῖο τῆς σχολῆς τοῦ *Λόγου* δύο Κυπρίων ποὺ φοιτοῦσαν στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν⁴².

Οἱ πιὸ πάνω πληροφορίες ἐπιβεβαιώνουν τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἀνάμεσα στὸν Κύριλλο Βασιλείου καὶ τὸν Ἀπόστολο Μακράκη ὑπῆρξαν πνευματικοὶ δεσμοὶ καὶ ἰδεολογικὴ συγγένεια. Ὡστόσο, ἡ σχέση αὐτὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὡς μομφὴ γιὰ τὸν Κύριλλο Βασιλείου. Οἱ κατηγορίες ποὺ τοῦ ἀποδόθηκαν, ὡς μακρακιστῆ, ἦταν ὑπερβολικὲς, ἀφοῦ, σὲ καμμία περίπτωσις ὁ Κύριλλος Βασιλείου δὲν στράφηκε κατὰ τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας, ἀλλά, ὅπως θὰ διαφανεῖ πιὸ κάτω, ἀκολούθησε τὴ μερίδα τῶν μαθητῶν τοῦ Μακράκη, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγκατέλειψαν

40. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ με ἡμερομηνία 22 Αὐγούστου 1894, ποὺ ἔφερε τὴν ὑπογραφή τοῦ Κυρίλλου Βασιλείου ὡς ἐπιστάτη τοῦ περιοδικοῦ *Λόγος*, διὰ τῆς ὁποίας παρακινοῦσε τὸν παραλήπτη Δ. Δημητριάδη, διδάσκαλο, νὰ μελετᾶ τὸ συγκεκριμένο περιοδικὸ χαρακτηρίζοντάς το ὡς ἄριστο συνέκδημο στὴν ἀκανθώδη πορεία τοῦ χριστιανικοῦ βίου. «Τῷ Πανιερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Κυρηνείας», *Εὐαγόρας*, ἐπιφύλλαδον, 22 Σεπτεμβρίου 1900, ἀρ. φύλλ. 557. βλ καὶ Φ. Ζαννέτος, *Ἱστορία*, ὅ.π., σσ. 54-56.

41. «Ὁ νέος Μητροπολίτης Κυρηνείας», *Ἀλήθεια*, 12/24 Μαΐου 1895, ἀρ. φύλλ. 741.

42. Πρόκειται γιὰ τοὺς Ἰωάννη Παπαπορφυρίου καὶ Στέφανο Κέλλουρα. Φ. Ζαννέτος, *Ἱστορία*, ὅ.π., σ. 235. Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὅ.π., σ. 41.

ἀπορρίπτοντας τὸ ἀνυπότακτο πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ὕψος του, ἀκολουθώντας ὡστόσο σιωπηλὰ τὴ θεολογικὴ του μεθοδολογία.

Μὲ περισσότερα στοιχεῖα περιγράφεται ἡ πνευματικὴ σχέση ποὺ εἶχε ἀναπτύξει, κατὰ τὴν περίοδο τῶν σπουδῶν του στὴν Ἀθήνα, ὁ Κύριλλος Βασιλείου μὲ τὸν χριστιανικὸ σύλλογο «Ἀνάπλασις».

Τοὺς προαναφερθέντες μαθητὲς τοῦ Μακράκη ποὺ ἴδρυσαν τὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις» ἀκολούθησε μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόσχισή τους ἀπὸ τὸν μακρακικὸ κορμὸ καὶ ὁ τότε Ἱεροδιάκονος Κύριλλος Βασιλείου: «...ὁ Γαλανός, ὁ Διαλησμάς ὁ Δουληγγέρης καὶ ἄλλοι ἀπληρήθησαν τὸν διδάσκαλον καὶ ἀπεκήρυξαν ἐν τῷ φανερωῷ τὰς κακοδοξίας αὐτῶν γνωσιμαχίσαντες καὶ μηδένα ἄλλον πόρον ζωῆς ἔχοντες ἐξηκολούθησαν μετερχόμενοι τὸν ἡθικὸν διδάσκαλον καὶ θρησκευτικὸν κήρυκα, αὐτοὶ οἵτινες οὐδεμίαν παρέλιπον ἀγυρτεῖαν μετὰ τοῦ πρώτου διδασκάλου αὐτῶν πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Εἰς τὴν συμμορίαν ταύτην ἐπεζήτησε νὰ εἰσέλθῃ καὶ ὁ ἐν Κύπρῳ Ἱεροδιάκονος Κύριλλος Βασιλείου, τακτικὸς γενόμενος θαμῶν καὶ θιασώτης...»⁴³.

Οἱ πληροφορίες αὐτές, ἂν καὶ δημοσιεύονται μεταξὺ ταπεινωτικῶν χαρακτηρισμῶν λόγῳ τοῦ ἔντονου διχαστικοῦ κλίματος ποὺ ὑπῆρχε στὴν Κύπρο μὲ ἀφορμὴ τὸ «Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα», μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ κατανοήσουμε μέσα σὲ ποιά ἀτμόσφαιρα ὠρίμασε πνευματικὰ ὁ Κύριλλος Βασιλείου, διαμόρφωσε τὶς ἀντιλήψεις του καὶ προσπάθησε νὰ τὶς μετουσιώσῃ ἀργότερα σὲ ἔργο ὡς Μητροπολίτης Κυρηνείας καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου.

Μὲ βάση τὰ πιὸ πάνω εἰκάζουμε ὅτι ὁ Κύριλλος Βασιλείου συμμετεῖχε συστηματικὰ στὶς δραστηριότητες τῆς «Ἀναπλάσεως», χωρὶς ὅμως νὰ προκύπτει ἀπὸ πουθενὰ ὅτι ἀνῆκε στὸν στενότερο κύκλο τῶν ἰδρυτικῶν του στελεχῶν⁴⁴.

43. Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὅ.π., σσ. 47-48. Οἱ σχετικὲς πληροφορίες ἀποτελοῦν ἀναδημοσίευση τῶν ὅσων εἶχε ἀναφέρει ὁ Νικόλαος Καταλάνος στὴν ἐφημερίδα ποὺ ἐξέδιδε. «Ὁ Αἰρετικὸς Μητροπολίτης Κυρηνείας», *Εὐαγγόρας*, 3 Ἰουλίου 1902, ἀρ. φύλλ. 648.

44. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πρακτικῶν τῶν συνεδριάσεων τῆς «Ἀναπλάσεως» τῆς περιόδου 1887-1890, ὅταν δηλαδὴ ὁ Κύριλλος Βασιλείου βρισκόταν ἤδη στὴν Ἀθήνα, ἀφοῦ δὲν βρέθηκε σὲ αὐτὰ τὸ ὄνομά του ὡς ἰδρυτικοῦ μέλους τοῦ συλλόγου.

Για τὴ ζωὴ τοῦ Κυρίλλου Βασιλείου ὡς ἱεροδιακόνου στὴν Ἀθήνα γνωρίζουμε πολὺ λίγα. Ἡ μοναδικὴ πληροφορία ποὺ ὑπάρχει στὶς πηγές συνδέεται μὲ τὴν ἱεραποστολικὴ δράση ποὺ εἶχε ἀναπτύξει σὲ ναοὺς τῶν Ἀθηνῶν ὡς μέλος τοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις». Πιὸ συγκεκριμένα, ἀναφέρουν οἱ σχετικὲς πληροφορίες: «ἀνετέθη εἰς αὐτὸν τὸ ἔργον τοῦ μυστικοῦ προσηλυτιστοῦ παρὰ ταῖς ἐνορίαις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ψυρρῆ, τῆς Παναγίας τῆς Βλασταροῦς, καὶ ὅπου ἄλλοθι ἐξετέλει ἐκάστοτε καθήκοντα ἱεροδιακόνου»⁴⁵.

Θὰ πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι τὸ κατηχητικὸ ἔργο τῆς «Ἀναπλάσεως» γινόταν μὲ τὴν εὐλογία καὶ τὴν ἐποπτεία τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ ἱεραποστολικὴ δράση ποὺ ἀνέπτυξε κυρίως κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Γερμανοῦ Καλλιγᾶ (1889-1896), ἔδωσε ἰσχυρὴ πνοὴ στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας⁴⁶.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Γερμανὸς Καλλιγᾶς συνδεόταν στενὰ μὲ τὴν «Ἀνάπλαση» στηρίζοντας τὸ ἔργο της, ἐνῶ τὸ 1889 ἀνέλαβε τὴν προεδρία τοῦ συλλόγου⁴⁷.

Ὁ Γερμανὸς Καλλιγᾶς εἶχε ἀναδειχθεῖ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν στὶς 20 Ἰουλίου τοῦ 1889 καὶ παρέμεινε στὸν θρόνο γιὰ ἑπτὰ περίπου ἔτη. Μὲ βάση τὶς πληροφορίες ποὺ παραθέσαμε, οἱ ὁποῖες ἔφεραν τὸν Κύριλλο Βασιλείου νὰ εἶχε ἀφιχθεῖ στὴν Κύπρο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1890, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι, κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Γερμανοῦ Καλλιγᾶ στὴν Ἀθήνα, ὁ Κύριλλος Βασιλείου ἦταν ἐνταγμένος ὡς διάκονος στὴν ὁμώνυμη Μητρόπολη.

Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχουν σαφεῖς πληροφορίες ποὺ νὰ συνδέουν ἄμεσα τὸν Ἱεροδιάκονο Κύριλλο Βασιλείου μὲ τὸν Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Γερμανό, ἐν τούτοις κάποια στοιχεῖα, ὅπως τὸ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Γερμανὸς ἦταν πρόεδρος τῆς «Ἀναπλάσεως» ἐνῶ εἶχε προβεῖ παράλληλα στὴν ἱδρυση τοῦ Ἱεροῦ Συνδέσμου Κληρικῶν Ἑλλάδος (1894), διὰ τοῦ

45. Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὅ.π., σσ. 47-48. Ὁ ὅρος «μυστικὸς προσηλυτιστής» ἀποτελεῖ χαρακτηρισμὸ τοῦ πιὸ πάνω συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρνητικὰ προδιατεθειμένος πρὸς τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελοῦσε ὁ Ἱεροδιάκονος Κύριλλος Βασιλείου.

46. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γερμανοῦ Καλλιγᾶ βλ. στὰ ἔργα: Ἐμμ. Καραγεωργοῦδης, *Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανὸς Καλλιγᾶς*, Ἀθήνα χ.χ. Ν. Μεταξᾶς, *Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανὸς Καλλιγᾶς* (1844-1896), ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα χ.χ.

47. «Ἐγκαθίδρυσις νέων ἀρχῶν τοῦ Συλλόγου», *Ἀνάπλασις* 2 (1889), σσ. 503-504.

όποιου είχε αναπτύξει τακτική επικοινωνία με τους κληρικούς της Μητροπόλεώς του, μέσα από την πραγματοποίηση ιερατικών συνάξεων και φροντιστηρίων, δημιουργούν ισχυρές ενδείξεις ότι υπήρξε σε κάποιο βαθμό γνωριμία μεταξύ των δύο.

Τò βέβαιο είναι ότι ό τότε Ίεροδιάκονος Κύριλλος Βασιλείου παρακολούθησε από κοντά την πλούσια ποιμαντική δράση του Μητροπολίτου Αθηνών Γερμανού, ό οποίος είχε λάβει μία σειρά από σπουδαία μέτρα που άποσκοπούσαν στην ανύψωση του επιπέδου της εκκλησιαστικής ζωής του τόπου και ειδικώτερα του έφημεριακού κλήρου⁴⁸.

Η βαθεία έπιρροή που άσκήθηκε στην Έκκλησία της Κύπρου από τò χριστιανικό αναμορφωτικό κίνημα του Μακράκη και τους συνεχιστές του έπιβεβαιώνεται άναμφισβήτητα με την ένεργό άνάμιξη της «Άναπλάσεως» στό «Άρχιεπισκοπικό Ζήτημα», ύπερ της ύποψηφιότητας του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου Βασιλείου και τή δημόσια έκδήλωση της αντίθεσής της προς αύτην του Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου Παπαδοπούλου.

Τò πρώτο από τὰ στοιχεία που έπιβεβαιώνουν την πιο πάνω διαπίστωση άφορα τή στήριξη του άντιμασονικού άγωνα στην Κύπρο από τήν «Άνάπλαση», με στόχο νά πληγεί ή ύποψηφιότητα του Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου, ό οποίος κατηγορείτο ότι τύγγανε της στήριξης των τεκτόνων⁴⁹.

Όπως έχει ήδη έπισημανθεί, ό έλεγχος και ή κριτική κατά του τεκτονισμού ξεκίνησε από τò έσωτερικό της Έλλαδικής Έκκλησίας και είχε ως πρωτοστάτη τόν Άπόστολο Μακράκη. Τή γραμμή που χάραξε ό Μακράκης άκολούθησαν πιστά τὰ μέλη του συλλόγου «Άνάπλασις», άφιερώνοντας πολλές σελίδες του όμώνυμου περιοδικού που εξέδιδε ό σύλλογος και έπικεντρώνοντας πολλά από τὰ κηρύγματα που πραγματοποιούνταν από ιεροκήρυκές της στον έλεγχο κατά της

48. Για τις ιδέες του που άφορούν την άνóρθωση του ένοριακού κλήρου βλ. Γ. Καλλιγας, *Υπόμνημα τοις κυρίοις Βουλευταις της ΙΓ' περιόδου*, Αθήναι 1892.

49. Οι κατηγορίες άφορούσαν τις στενές σχέσεις που είχε αναπτύξει με ανθρώπους της νεοίδρυθείσας τεκτονικής Στοάς στη Λεμεσό και τόν ώθησαν νά προσφύγει στό πολιτικό δικαστήριο έπιδιώνοντας την τιμωρία των κατηγορών του, κάτι τó όποιο τελικά κατάφερε. Βλ. περισσότερα Γ. Φραγκούδης, *Ίστορία*, ό.π., σσ. 23-24 και Φ. Ζαννέτος, *Ίστορία*, ό.π., σ. 141.

μασονίας. Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. παρατηρήθηκε ἔξαρση τοῦ ἀντιμασονικοῦ ἀγῶνα στὴν Κύπρο. Σ' αὐτὸ συνέτεινε ἡ δριμυία κριτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε κατὰ τῆς μασονίας μὲ μία σειρὰ ἀπὸ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸν ἐγκώριο τύπο καὶ ἔφεραν τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, συνδεόταν πνευματικὰ μὲ τὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις»⁵⁰.

Παράλληλα ἡ «Ἀνάπλασις» ὑπεστήριξε μὲ πολλὰ δημοσιεύματα τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς τῆς σχετικῆς ἀπόψεως τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Φιλοθέου, παραθέτοντας ἐγκωμιαστικὰ σχόλια γιὰ τὸ ἦθος του καὶ λαμβάνοντας ἔμμεσα θέση ὑπὲρ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ τότε Μητροπολίτου Κυρηναίας Κυρίλλου. Οἱ παρεμβάσεις τῆς «Ἀναπλάσεως» μὲ ἐπίκεντρο τὸ ζήτημα τῆς μασονίας στὴν Κύπρο συνεχίστηκαν μὲ ἀποκορύφωμα τὴ δημοσίευση στὸν ἐγκώριο τύπο ἐκτενοῦς ὑπομνήματος, διὰ τοῦ ὁποῖου καταφερόταν κατὰ τῆς Στοᾶς τῆς μασονίας στὴν Κύπρο⁵¹.

Ἡ ἐπιρροή ποὺ ἀσκήθηκε κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀπὸ τὸν μακραιοσμοστὸν στὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου εἶναι ἀποτυπωμένη καὶ στὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τοῦ συλλόγου «Ὁρθοδοξία», ὁ ὁποῖος ἰδρύθηκε στὴ Λευκωσία στίς 27 Ἰουνίου 1900⁵². Ἡ ἴδρυση τῆς «Ὁρθοδοξίας» πραγματοποιήθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἱεροδιακόνου Ἱερόθεου Τεκνόπουλου, ποὺ κατέφθασε στὴν Κύπρο πρὸς τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1900, κατόπιν αἰτήματος ποὺ εἶχε ὑποβάλει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σωφρό-

50. Ἀπὸ αὐτὰ ξεχώριζε ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τῶν μασόνων τοῦ ἔθνομάρτυρα Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ (1810-1821). Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὁ.π., σσ. 25-28. Ἐπίσης, ἡ ἀναδημοσίευση ἀπὸ ἀθηναϊκὸ ἔντυπο συνέντευξης τοῦ Μητροπολίτη Πατρῶν Ἱεροθέου, ἰδρυτικοῦ μέλους τῆς «Ἀναπλάσεως». «Ὁ μασονισμὸς-συνέντευξις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν καὶ Ἡλείας μετὰ δημοσιογράφου», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 14/27 Ἰουλίου 1900, ἀρ. φύλλ. 701, Παράρτημα.

51. «Ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ τῆς Διευθύνσεως τῶ ὀρθοδόξῳ καὶ φιλογενεῖ πληρώματι τῆς Κύπρου», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 25 Αὐγούστου /7 Σεπτέμβρη 1900, ἀρ. φύλλ. 707.

52. Ἀρχικὰ πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκλογή ἐξαμελοῦς Ἐπιτροπῆς μὲ πρόεδρο τὸν Ἱερόθεο Τεκνόπουλο καὶ μέλη τους Μ. Βολονάκη, Ἐ. Κωνσταντινίδη, Ἀ. Πισίνου, Ἰ. Παπαδόπουλο καὶ Κ. Λυσανδρίδη, μὲ σκοπὸ τὴ σύνταξη Καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου. Στὴ συνέχεια ἐξελέγη δωδεκαμελὲς Διοικητικὸ Συμβούλιο μὲ διετὴ θητεία. Ν. Καλλονᾶς, «Σύλλογος Ὁρθοδοξία-Λογοδοσία ἀπαγγελθεῖσα κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς Ὁρθοδοξίας» (Α' μέρος), *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 3/16 Μαρτίου 1901, ἀρ. φύλλ. 734. Γιὰ τὸ καταστατικὸ τοῦ συλλόγου βλ. «Κανονισμὸς θρησκευτικοῦ Συλλόγου Ὁρθοδοξία», *Κύπριος*, 21 Ἰουλίου 1900, ἀρ. φύλλ. 19.

νιος στὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖνο Ε΄, γιὰ νὰ τοῦ ἀποσταλεῖ ἱεροκήρυκας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς ἐνίσχυση τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου⁵³.

Τὸ πέρασμα τοῦ ἐν λόγῳ ἱεροκήρυκα ἀπὸ τὴν Κύπρο ἦταν σύντομο, ἀλλὰ θυελλῶδες, προτοῦ ὑποχρεωθεῖ νὰ τὴν ἐγκαταλείψει λόγῳ τῆς δίωξης ποὺ ὑπέστη γιὰ τὶς ἀντιλήψεις του ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου Κυρίλλου⁵⁴.

Τὴν ἡγεσία τῆς «Ὁρθοδοξίας» ἀνέλαβε τότε ὁ λαϊκὸς ἱεροκήρυκας Παῦλος Κολεσιδῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Κύπρο, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ διαφυγὴ τοῦ Τεκνόπουλου στὶς 5 Ἰανουαρίου 1901, μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσει τὸν σύλλογο καὶ νὰ ἐπιληφθεῖ τῆς ἔκδοσης ἠθικοθηρησκευτικοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἔφερε τὴν ὀνομασία *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*⁵⁵. Ὁ Κολεσιδῆς συνέχισε νὰ ὑπηρετεῖ τὴν «Ὁρθοδοξία», μέχρι

53. Ἡ σχετικὴ ἐγκύκλιος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου καὶ τὸ συστατικὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖνου Ε΄ ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸ ἄρθρο: Ν. Χριστοδούλου, «Υποβολιμαῖες ἐνέργειες στὴν Κύπρο τοῦ 1900: Ἡ περίπτωση τοῦ Ἱεροθέου Τεκνόπουλου», *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας* 7 (1995), σσ. 143-158. Στὸ συγκεκριμένο ἄρθρο ὑπάρχουν καὶ πληροφορίες ποὺ ἀφοροῦν τὸν βίῳ τοῦ Ἱεροθέου Τεκνοπούλου.

54. Οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου Κυρίλλου τοῦ εἶχαν προσάψει τὴν κατηγορία τῆς καλλιέργειας ἀνθεθνικοῦ κλίματος μὲ ἀφορμὴ ἓνα κήρυμά του στὸν ναὸ τῆς Φανερωμένης, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπέκρινε μὲ δριμύτητα τὶς ἀδυναμίες τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Ἄν καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος μὲ ἐπιστολὴ τῆς στὸν τύπο στὶς 14 Ἰουνίου 1900 ὑποστήριξε τὸν Ἱεροθεο Τεκνόπουλο, θεωρώντας ὅτι καταγγέλληκε ἐπειδὴ καυτηρίαζε τὸν μασονισμό, ἡ φυγὴ του ἦταν ἀναγκαία γιὰ νὰ καταλαγιάσουν οἱ διαμαρτυρίες εἰς βάρος του. Μετὰ ἀπὸ τὴ φυγὴ του ἀπὸ τὴν Κύπρο τὸν συναντοῦμε νὰ ἐκδίδει στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν ἐφημερίδα *Περὶ Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν*. Βλ. Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὅ.π., σσ. 17. Ὅρισμένοι ἐρευνητὲς, ὅπως ὁ Ἀχιλλέας Λυμπουρίδης, ὁ ὁποῖος βασίζεται σὲ πληροφορίες τῶν Γεωργίου Φραγκοῦδη καὶ Φίλιου Ζανέττου, χαρακτηρίζει τὸν Ἱεροθεο Τεκνόπουλο ὡς προτεστάντη, λόγῳ τῆς ἰδεολογικῆς ταύτισής του μὲ τοὺς χριστιανικοὺς συλλόγους, ἀλλὰ καὶ τῆς στάσης του ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ Νίκος Χριστοδούλου χαρακτηρίζει τὸν Τεκνόπουλο ὡς ὄργανο τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς βρετανικῆς διπλωματίας ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴ δημιουργία ἀνθεθνικοῦ κλίματος στὴν Ἐκκλησία. Ν. Χριστοδούλου, «Υποβολιμαῖες ἐνέργειες», ὅ.π., σσ. 143-158. Ἐμεῖς ἀντιμετωπίζουμε μὲ ἰδιαίτερη ἐπιφύλαξη τὶς ἀπόψεις αὐτές, ἂν συνυπολογισθεῖ τὸ ὅτι οἱ χριστιανικοὶ σύλλογοι, ὡς πρὸς τὴ μεθοδολογία τῆς δράσεώς τους, εἶχαν χαρακτῆρα προτεστάντικό, ἐνῶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰδικώτερα μὲ τοὺς Ἀγγλικανούς, ἦταν πάγιο αἶτημα ὄλων τῶν Ἀνατολικῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ ὄχι παρεκτροπὴ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη.

55. Γιὰ τὸν Παῦλο Κολεσιδῆ βλ. περισσότερα Κ. Κοῦκος, «Ὁ Χριστιανικὸς Ὁρθόδοξος

καὶ τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1903, ὅποτε ἀνεστάλησαν οἱ δραστηριότητές της καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ ποῦ ἐξέδιδε, λόγω ἀδυναμίας νὰ ἐξευρεθοῦν οἱ ἀναγκαῖοι οἰκονομικοὶ πόροι γιὰ τὴ συντήρησή τους⁵⁶.

Παρὰ τὸ ὅτι ὁ σύλλογος «Ὁρθοδοξία» ἀνέστειλε τὴ λειτουργία του τρία ἔτη μετὰ ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του, κατάφερε νὰ θέσει στὸν τόπο τὰ πρῶτα γερά θεμέλια γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς χριστιανικῆς ἀναμορφωτικῆς κίνησης στὴν Κύπρο. Κυρίως, ὅμως, ἡ ἔντονη ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ συλλόγου παρέχει πολύτιμο ὕλικὸ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, οὕτως ὥστε νὰ ἐξαχθοῦν χρήσιμα συμπεράσματα γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς κρίσιμης ἐκείνης περιόδου στὴν Κύπρο καὶ τὴ σχέση ποῦ αὐτὴ εἶχε μὲ ὅσα εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαδραματίζονται λίγες δεκαετίες νωρίτερα στὸ ἔσωτερικὸ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ πνευματικὴ συγγένεια ποῦ εἶχε ἡ «Ὁρθοδοξία» μὲ τὸν Μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλο προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν δραστηριοτήτων τοῦ συλλόγου.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Κυρηναίας Κύριλλος εἶχε ἀναγορευθεῖ ἐπίτιμος πρόεδρος τοῦ συλλόγου «Ὁρθοδοξία»⁵⁷. Παράλληλα συμμετεῖχε ἀδιάκοπα σὲ ἐκδηλώσεις ἢ ὁμιλίες ποῦ διοργάνωνε ἡ «Ὁρθοδοξία», θέτοντας τὴ λειτουργία τοῦ συλλόγου διακριτικὰ ὑπὸ τὴν πνευματικὴ του κηδεμονία⁵⁸. Ἀλλὰ καὶ ἡ «Ὁρθοδοξία» στήριζε ἔμμεσα τὴν ὑποψηφιότητά του ἐγκωμιάζοντας τὸ ἔργο του⁵⁹. Σὲ ἄλλες

περιοδικὸς τύπος εἰς τὴν Κύπρο ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τυπογραφίας μέχρι σήμερον», *Κυπριακὸς Λόγος* 7 (1975), σσ. 76-77 καὶ Ἄ. Λυμπουρίδης, *Τὸ πολύκροτο*, ὅ.π., σσ. 33-34.

56. «Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεῦχ. 49, 1903, σσ. 1-2. Μετὰ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ συλλόγου, κάποιες πληροφορίες ἔφεραν τὸν Παῦλο Κολεσιδὴ ὡς ἱεροκήρυκα τῆς Βιβλικῆς Ἐταιρείας στὴν Ἀμμόχωστο καὶ τὴ Λάρνακα. Ἄ. Λυμπουρίδης, *Τὸ πολύκροτο*, ὅ.π. σ. 34. Κ. Κοῦκος, «Ὁ Χριστιανικός», ὅ.π., σσ. 76-77.

57. Ν. Καλλονᾶς, «Σύλλογος Ὁρθοδοξία-Λογοδοσία ἀπαγγελθεῖσα κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς Ὁρθοδοξίας (Β' μέρος)», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 10/23 Μαρτίου 1901, ἀρ. φύλλ. 735.

58. Βλ. ἐνδεικτικὰ «Ἡ Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεῦχ. 17, 1902, σ. 8. *Ἡ ἐπέτειος τῆς Ὁρθοδοξίας*, *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 24/9 Μαρτίου 1901, ἀρ. φύλλ. 733. Βλ. καὶ «Ἡ ἐπέτειος τοῦ θρησκευτικοῦ Συλλόγου Ὁρθοδοξία», *Κύπριος*, 23 Φεβρουαρίου 1901, ἀρ. φύλλ. 50. Βλ. ἐπίσης τίς δωρεές του πρὸς τὸν σύλλογο, «Δωρεὰ Μητροπολίτη Κυρηναίας», *Κύπριος*, 5 Ἰανουαρίου 1901, ἀρ. φύλλ. 43.

59. «Ὁ Μητροπολίτης Κυρηναίας καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου Λόγου», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεῦχ. 35, 1902, σ. 5.

περιπτώσεις ή στήριξη αυτή έκφραζόταν μέσα από τον δριμύ έλεγχο που άσκούσε στον έτερο διεκδικητή του άρχιεπισκοπικού θρόνου, Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο, με άφορμή τις σχέσεις του με τή μαζονία.

Ανάμεσα στους ένθερμους ύποστηρικτές του έργου του συλλόγου ήταν και ό Ήγούμενος Κύκκου Γεράσιμος (1890-1911), ό όποιος ήταν από τους στενότερους συνεργάτες του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου κατά τή διάρκεια του «Άρχιεπισκοπικού Ζητήματος»⁶⁰.

Δέν περνά επίσης άπαρατήρητο τó γεγονός ότι, τακτικά μέλη τής «Όρθοδοξίας» ήταν και οι άρχιμανδρίτης Φιλόθεος, Ν. Καλλονάς, Γ. Λοϊζίδης, Σ. Χουρμούζιος, οι όποιοι συνδέονταν, όπως ήδη αναφέραμε, με τον σύλλογο «Ανάπλασις» και προσέκριναν τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλο για Άρχιεπίσκοπο Κύπρου⁶¹.

Ή «Όρθοδοξία» ανέπτυξε και μιμήθηκε προς όλα τις μεθόδους του μακρακικού κινήματος⁶². Διοργάνωνε τακτικά όμιλίες ήθικοθηρησκευτικού και έλληνοχριστιανικού περιεχομένου σε ναούς και αίθουσες στη Λευκωσία, αλλά και στην έπαρχία με ιεροκήρυκες του συλλόγου και καθηγητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου⁶³. Παραρτήματα του συλλόγου ιδρύθηκαν σε άλλες περιοχές, όπως Καϊμακλί, Βατυλή, Άσσια, Άγιο Δομέτιο, Γερόλακκο και Λακατάμεια⁶⁴. Παράλληλα, έγκαινίασε σε τακτική βάση τήν πραγματοποίηση κηρύγματος στις φυλακές και τó λεπροκομείο από τον ιερέα Ίωάννη Μακούλη, άπόφοιτο τής Ριζαρείου Σχολής και στενό συνεργάτη της⁶⁵.

60. Ό Ήγούμενος τής Μονής Κύκκου Γεράσιμος, πέραν τής στήριξης που παρείχε στην ύποψηφιότητα του τότε Μητροπολίτου Κυρηναίας Κυρίλλου, ένίσχυε οικονομικά τις χριστιανικές οργανώσεις. «Δωρεές στο σύλλογο Όρθοδοξία». *Φωνή τής Κύπρου*, 3/16 Μαρτίου 1901, άρ. φύλλ. 734.

61. Ν. Καλλονάς, «Σύλλογος Όρθοδοξία-Λογοδοσία άπαγγελθείσα κατά τήν επέτειον τής Όρθοδοξίας (Β΄ μέρος)» *Φωνή τής Κύπρου*, 10/23 Μαρτίου 1901 άρ. φύλλ. 735. Βλ. και «Ή Κυριακή τής Όρθοδοξίας», *Χριστιανική Άλήθεια*, τεύχ. 17, 1902, σ. 8.

62. Ν. Καλλονάς, «Άνοικτη έπιστολή προς τους γράφοντας έν τῷ Εύαγόρα» (Β΄ μέρος), *Φωνή τής Κύπρου*, 4 Αυγούστου 1901, άρ. φύλλ. 768.

63. «Ή Όρθοδοξία και ή γενίκευσις του κηρύγματος έν Κύπρω». *Κύπριος*, 15 Σεπτεμβρίου 1900, άρ. φύλλ. 27. Βλ. για τή σύσταση ταμείου έπαρχιακού κηρύγματος σε Μ. Σκουφαρίδη, *Χριστιανική Άλήθεια*, τεύχ. 2, 1901, σ. 101.

64. «Διάφορα», *Χριστιανική Άλήθεια*, τεύχ. 15, 1902, σ. 8. Βλ. και «Ειδήσεις τής έβδομάδας», *Φωνή τής Κύπρου*, 24/9 Μαρτίου 1901, άρ. φύλλ. 733.

65. «Τό κήρυγμα έν ταϊς φυλακαϊς», *Φωνή τής Κύπρου*, 17/30 Μαρτίου 1901, άρ. φύλλ.

Στὸν τομέα τοῦ κηρύγματος ἴδρυσε τὸ «Ταμεῖο τοῦ Ἁγ. Παύλου» πρὸς συντήρηση τῶν ἱεροκηρύκων⁶⁶. Ὑπὸ τὴν εὐθύνη της ἰδρύθηκε καὶ λειτούργησε στὴ Λευκωσία ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1900 ἢ «Σχολὴ Ὁρθοδοξίας»⁶⁷.

Ἡ «Ὁρθοδοξία», μεταξὺ ἄλλων, ἀνέπτυξε πλούσια δράση κατὰ τοῦ τεκτονισμοῦ καὶ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, ἐνῶ ἀγωνίσθηκε ὑπὲρ τῆς ἀνύψωσης τοῦ κλήρου, τῆς θέσπισης τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς⁶⁸, τῆς συκῆς θείας μετάληψης⁶⁹ καὶ τῆς προώθησης τῆς ιδέας τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν⁷⁰.

Ὁ σύλλογος «Ὁρθοδοξία», τόσο ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ ἵδρυσης ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ μεθοδολογία καὶ τὸ πρόγραμμα ποὺ ἀκολούθησε, εἶχε ὡς πρότυπο τὴν «Ἀνάπλαση». Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν κατὰ τὴν πρώτη ἐτήσια λογοδοσία τοῦ προέδρου τοῦ συλλόγου Νικοκλῆ Καλλονᾶ: «Στὴν Κύπρῳ ὁ Ἱερόθεος Τεκνόπουλος ... ἠθέλησεν τὸ μὲν διὰ τοῦ θείου κηρύγματος, τὸ δὲ διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ παρόντος θρησκευτικοῦ ἰδρύματος καὶ τινῶν αὐτοῦ παραρτημάτων, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ πρό τινῶν ἐτῶν ἐν τῇ ἐλευθέρῃ Ἑλλάδι ἰδρυθέντος θρησκευτικοῦ Συλλόγου Ἀναπλάσεως... οὗτινος ἢ μέχρι τοῦδε πορεία ἀπέβη τοσοῦτον εὐδόκιμος καὶ εὐεργετικὴ τῷ ἑλληνικῷ

736. Βλ. καὶ «Τὸ θεῖον κήρυγμα εἰς τὰς φυλακάς», *Κύπριος*, 7 Ἀπριλίου 1901, ἀρ. φύλλ. 56. Γιὰ τὸν βίῳ τοῦ Ἰωάννη Μακούλη βλ. σχετικὰ σὲ Κ. Κούκος, «Ὁ Χριστιανικός», ὅ.π., σσ. 72-73.

66. «Ἡ δύναμις τοῦ κηρύγματος», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεύχ. 13, 1901, σ. 3-6.

67. «Νυχτερινὴ Σχολὴ Ὁρθοδοξίας», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 13/26 Ὀκτωβρίου 1901, ἀρ. φύλλ. 766.

68. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἶχε συσταθεῖ 15μελὴς εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν εὐρεση πρόσφορων μέσων γιὰ τὴν τήρηση τῆς Κυριακῆς, ἐνῶ ὁ σύλλογος εἶχε ἀποστείλει τὸν Μάρτιο τοῦ 1902 καὶ σχετικὸ ὑπόμνημα πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ' «Πρὸς τὴν Α.Θ.Π. τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ'», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεύχ. 18, 1902, σσ. 3-4.

69. «Ἀπάντησις», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεύχ. 32, 1902, σ. 1.

70. Ὁ σύλλογος μὲ σειρὰ ἄρθρων στὴ Χριστιανικὴ Ἀλήθεια ὑπεστήριξε σθεναρὰ τὴν ιδέα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκθειάζοντας παράλληλα τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ Γ' γιὰ τὶς προσπάθειες ποὺ κατέβαλε γιὰ ἔνωσιν μὲ τὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. «Ὁ προσηλυτισμὸς (Α' καὶ Β' μέρος)», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεύχ. 14, 15, 1902, σσ. 1-2. «Περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν», *Χριστιανικὴ Ἀλήθεια*, τεύχ. 8, 1901, σσ. 1-2.

ἐν γένει λαῶ, ἠθέλησε λέγω, διὰ τοσούτων μέσων νὰ ἀναζωπυρώσῃ καὶ νὰ διαθερμάνῃ τὸ ἀπονεναρκωμένον ἡμῶν θρησκευτικὸν αἴσθημα, φρονῶν βεβαίως ὅτι διὰ τῆς συστάσεως τοιούτων θρησκευτικῶν ἀναγνωστηρίων καὶ συλλόγων καὶ διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀσκήσεως τοῦ λαοῦ πρὸς εὐσέβειαν, τὴν μητέρα πάσης ἀρετῆς τελεσφορώτερον θὰ καταπολεμήσωμεν τὸν μυριοκέφαλον καὶ πολύμορφον τῆς κακίας δράκοντα καὶ θὰ ἀνορθωθοῦμεν εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν τοῖς Ἑλλησιν περιωπῆν μεταξὺ τῶν ἐν Εὐρώπῃ προηγμένων χριστιανικῶν λαῶν»⁷¹.

Ἡ βαθεῖα σχέση καὶ ὁμοιότητα τῶν δύο χριστιανικῶν συλλόγων εἶναι ἐμφανέστατη καὶ μέσα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τοῦ πρώτου ἔτους λειτουργίας τῆς «Ὁρθοδοξίας», πού ἔφεραν ἡμερομηνία 15 Αὐγούστου 1900. Ἐπίτιμοι πρόεδροι τῆς «Ὁρθοδοξίας» εἶχαν ἀνακηρυχθεῖ ὁ Μητροπολίτης Πατρῶν Ἱερόθεος Μητρόπουλος, ἐκ τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν τῆς «Ἀναπλάσεως», ὁ Μητροπολίτης Κεφαλληνίας Γεράσιμος Δωρίνας καὶ ὁ Ἰωάννης Σκαλτσούνης, ἐπίτιμος Σύμβουλος καὶ νομικὸς τοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις». Τὴν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, εἶχαν ἀναγορευθεῖ ἐπίτιμοι Πρόεδροι τῆς «Ὁρθοδοξίας» ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Φώτιος καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Εὐμένιος Ξηρουδάκης καὶ ἐπίτιμοι Σύμβουλοι οἱ Φίλιππος Παπαδόπουλος, Ἀντιπρόεδρος τοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις», καὶ Διομήδης Κυριακός, Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν⁷².

Ἄλλη μία περίπτωση ἀνάμιξης τοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις» στὰ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα τῆς Κύπρου συνδέεται μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παναρέτου Δουληγέρη στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Πάφου. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1901, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, μὲ τὴ σύμπραξη ἐπτὰ ἐκ τῶν δώδεκα Γενικῶν Ἀντιπροσώπων πού εἶχαν ἐκλεγεῖ ὀκτὼ μῆνες πρὶν, κατὰ τὴ διαδικασία πλήρωσης τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Πάφου, ἡ ὁποία δὲν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου, ψήφισε ὡς Μητροπολίτη Πάφου τὸν τότε Διευθυντὴ τοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις» Ἀρχιμανδρίτη Πανάρετο Δουληγέρη⁷³.

71. Ν. Καλλονᾶς, «Σύλλογος Ὁρθοδοξία-Λογοδοσία ἀπαγγελθεῖσα κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς Ὁρθοδοξίας (Β' μέρος)», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 10/23 Μαρτίου 1901, ἀρ. φύλλ. 735.

72. Ὁ.π.

73. Γιὰ τὴν ἐκλογή του βλ. σχετικὰ Γ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία*, ὁ.π., σ. 75 καὶ Ν.

Στήν ἐκλογή τοῦ Παναρέτου Δουληγέρη, ὅπως ἦταν φυσικό, ἐναντιώθηκε ἡ κιτιακὴ παράταξη, στὸ στόχαστρο τῆς ὁποίας βρισκόταν ἀπὸ καιρὸ ὁ συγκεκριμένος κληρικός, ἐπειδὴ εἶχε κατηγορήσει μὲ ἄρθρα του –ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ *Ἀνάπλασις*– τὸν Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο ὡς τέκτονα⁷⁴.

Οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου κατόρθωσαν, κατόπιν ἐντόνων διαβημάτων πρὸς τὰ τέσσερα πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀναστολὴ τῆς χειροτονίας τοῦ Παναρέτου Δουληγέρη, ἀφοῦ εἶχε χαρακτηρισθεῖ ὡς ἀντικανονικὴ ἢ ἐκλογή του⁷⁵. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία κράτησε οὐδέτερη στάση σεβόμενη τὸ δικαίωμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὡς πρωτόθρονος Ἐκκλησίας, νὰ ἐπιλύσει τὸ κανονικὸ ζήτημα, ὁ σύλλογος «Ἀνάπλασις» ὑπεστήριξε δυναμικὰ τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Παναρέτου Δουληγέρη μὲ τὴ δημοσίευση ἄρθρων ὑπὲρ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀπόφασης τῆς Ἱερᾶς Συνόδου⁷⁶.

Ἄν καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Παναρέτου Δουληγέρη στὸ ἀξίωμα τοῦ Μητροπολίτη Πάφου δὲν ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες καὶ γι' αὐτὸ ἀκυρώθηκε, αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἔρευνά μας εἶναι ἡ πρόθεση ποὺ ὑπῆρχε ἐκ μέρους τοῦ Μητροπολίτου Κυρηναίας Κυρίλλου καὶ τῶν ὑπολοίπων μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ποὺ τὸν στήριζαν νὰ ἐκλέξουν γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Πάφου ἕναν κληρικὸ ποὺ εἶχε στενὴ πνευματικὴ σχέση μὲ τὸν σύλλογο «Ἀνάπλασις» καὶ γενικώτερα τὸ μακρακτικὸ ἀναμορφωτικὸ κίνημα.

Χριστοδούλου, *Τὸ Ἀρχιεπισκοπικόν*, ὅ.π., σσ. 79-83. Γιὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα βλ. «Ὁ ἐψηφισμένος Μητροπολίτης Πάφου Πανάρετος Δουληγέρης», *Κύπριος*, 26 Ἰανουαρίου 1901, ἀρ. φύλλ. 46 καὶ «Ἡ ἐκλογή τοῦ Δουληγέρη ὡς Μητροπολίτη Πάφου», *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 27/9 Φεβρουαρίου 1901, ἀρ. φύλλ. 729.

74. Π.Δ. Παξιμαδάς, *Ἱστορία τοῦ συγχρόνου ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος τῆς Κύπρου*, Ἀθῆναι 1902, σ. 8.

75. Τὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἀκύρωσης ἐκλογικῆς πράξεως στηριζόταν στὸ ὅτι αὐτὴ συνέβη, ἐνῶ ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος βρισκόταν σὲ χρεῖα. Βλ. τὴ γνωμάτευση ποὺ ἐξέδωσε, κατόπιν αἰτήματος τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου Κυρίλλου, ὁ Ἀθανάσιος Εὐταξίας. Ἀ. Εὐταξίας, *Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα τῆς Κύπρου*, Ἀθῆναι 1901.

76. «Διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μητροπολίτη Πάφου», *Ἀνάπλασις* 14 (1901), σσ. 961-963. Γιὰ τὴ στάση ποὺ τήρησε στὸ ζήτημα ἡ Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία βλ. περισσότερα «Τὰ ἐν Κύπρῳ». *Ἱερὸς Σύνδεσμος* 7 (1901), σσ. 32-33.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ «Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος» τοῦλάχιστον, σὲ ἄλλη μία περίπτωση, ἢ «Ἀνάπλασις» ἐκφράσθηκε δημόσια ὑπὲρ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Μητροπολίτη Κυρηνείας Κυρίλλου. Αὐτὸ συνέβη τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1908, ὅταν ἡ Πατριαρχικὴ Σύνοδος ποὺ συνεκάλεσε ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' τὸν ἐξέλεξε Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου.

Μὲ ἐκτενὲς ἄρθρο του ὁ Μιχαὴλ Γαλανός, ἡγετικὸ στέλεχος τῆς «Ἀναπλάσεως», ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ ὁμώνυμο περιοδικὸ τοῦ συλλόγου, ὑπεστήριξε ἔνθερμα τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μητροπολίτου Κυρηνείας Κυρίλλου Βασιλείου ὡς Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ἢ ὅποια εἶχε ἀμφισβητηθεῖ μὲ ἔντονο τρόπο ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ ἀνθυποψηφίου του, Μητροπολίτου Κιτίου Κυρίλλου⁷⁷.

Ὁ Μιχαὴλ Γαλανός ἐπεκρότησε τὴ στάση τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ Γ' θεωρώντας τὴν ἐκλογὴ τοῦ Κυρίλλου Γ' κανονικὴ, ἀφοῦ εἶχε ἐνεργήσει μέσα στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν ποὺ εἶχε ἀναλάβει ἡ Πατριαρχικὴ Διαιτησία γιὰ ἐπίλυση τοῦ ζητήματος, ἐνῶ ἡ ἐκλογὴ εἶχε γίνῃ καὶ μὲ βάση τὸ ἀρχαῖο ἔθος τῆς ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο κατὰ τὶς περιπτώσεις ἀδυναμίας σχηματισμοῦ κανονικῆς Συνόδου ἀπὸ τὴν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἡ ἐκλογὴ γινόταν ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη⁷⁸.

Τὸ ἄρθρο δὲν παρέλειψε νὰ στραφεῖ κατὰ τῶν Ἑλληνοκυπρίων βουλευτῶν ποὺ ὑπεστήριξαν τὸν Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο, προσάπτοντάς τους τὴν κατηγορία τῆς ὑποκίνησης τῶν Ἄγγλων κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Πατριαρχικῆς Συνόδου. Τοὺς ἀπεκάλεσε, μάλιστα, μασόνους καὶ ὄργανα ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὴ βρετανικὴ διπλωματία, ἢ ὅποια, ὅταν θέλει νὰ πλήξει μία χώρα, ὅπως ἀνέφερε, ἐπιχειρεῖ διὰ τῶν μασονικῶν στοῶν νὰ δημιουργήσῃ ζητήματα καὶ περιπλοκὲς ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς σκοποὺς της.

77. Μ. Γαλανός, «Τὸ ἐν Κύπρῳ Ἐκκλησιαστικὸν Ζήτημα-Οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Μασόνοι», *Ἀνάπλασις* 21 (1908), σσ. 2-3.

78. Βλ. περισσότερα Ἀ. Βίττης, *Οἱ Ἀρχιεπίσκοποι τῆς Κύπρου ἐπὶ Ὀθωμανοκρατίας*, ἔκδ. Πολιτιστικῆς Ἀκαδημίας Ἁγίου Ἐπιφάνιος Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας καὶ Ἀμμοχώστου, Παραλίμνι 2010.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ πιὸ πάνω γεγονότα, τὰ ὁποῖα φέρουν στὴν ἐπιφάνεια ἄγνωστες πτυχές τοῦ «Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος», ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς:

α) Ὁ ἀντιμασονικός ἀγώνας τῶν φορέων τοῦ μακρακικοῦ ἀναμορφωτικοῦ κινήματος ποὺ ἐξελισσόταν στὸ ἑλλαδικὸ χῶρο, κατὰ τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰ., μεταφέρθηκε καὶ στὴν Κύπρο ἀναδεικνύοντας μία ἀκόμη σημαντικὴ πτυχὴ τοῦ «Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος». Οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Κυρίλλου Βασιλείου, στὸν ἀντίποδα τῶν κατηγοριῶν εἰς βάρος του ὡς «μακρακιστῆ», μὲ τὴ στήριξη τῶν χριστιανικῶν συλλόγων προσῆψαν στὸν ἕτερο ὑποψήφιο γιὰ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο, Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο, τὴν ιδιότητα τοῦ μασόνου.

β) Ἐπιβεβαιώνονται ἀναμφισβήτητα οἱ πνευματικοὶ δεσμοὶ ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει Κύπριοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ μὲ τοὺς βασικώτερους φορεῖς τοῦ ἀναμορφωτικοῦ κινήματος τοῦ Μακράκη, ποὺ ἀπετέλεσε τὴν πνευματικὴ μήτρα, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθαν στὴν Κύπρο οἱ χριστιανικὲς ὀργανώσεις, προσδίδοντας σημαντικὴ ὠθηση στὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴν ἀναδιοργάνωση τῶν δομῶν της, κυρίως στὸν ἱεραποστολικὸ τομέα.

γ) Οἱ δύο ὑποψήφιοι γιὰ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο, Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος καὶ Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Βασιλείου, βρέθηκαν στὸ ἐπίκεντρο μιᾶς σφοδρῆς ἰδεολογικῆς σύγκρουσης, δύο διαφορετικῶν ἀντιλήψεων, σὲ σχέση μὲ τὸν σκοπὸ καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας: Τὴν ἐπικρατοῦσα τότε στὴν Κύπρο ἐκκοσμικευμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ποὺ ὁ σκοπὸς της ἐξηγντο περισσότερο στὴν ἐκφορὰ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐθναρχικοῦ λόγου καὶ στὴν ἄσκηση ἐνὸς κοινωνικοῦ ρόλου στὴ δημόσια ζωὴ τοῦ τόπου, καὶ μιᾶς ἄλλης ἀντίληψης, ποὺ βασίσθηκε στὴν ἰδέα μιᾶς ἠθικοκρατικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία καλοῦσε σὲ ἐπιστροφὴ στὶς παραδοσιακὲς ρίζες τῆς Ὀρθοδοξίας, χρησιμοποιώντας μεθόδους καὶ τακτικὲς ἐμποτισμένες ἀπὸ τὸν δυτικὸ τρόπο σκέψεως.

SUMMARY

Unknown aspects
of the Archbishop issue of the Church of Cyprus

By Dr Eric Sergiou

This publication focuses on the 10-year ecclesiastical crisis that erupted within the Church of Cyprus in 1900, on the issue of the succession of the Archbishop of Cyprus, Sofronios (1865-1900), and the risk of the abolition of the autocephalous. It supports the view that the crisis had deeper causes than what scientific research has so far provided, which relate to the attitude of the two contenders of the throne and their relationship to the British Government and the Cypriot union issue: Metropolitan of Kition, Kyrillos Papadopoulos and the Metropolitan of Kyrenia, Kyrillos Vassiliou. The publication supports that the ecclesiastical crisis had primarily theological character and concerned the different ways in which the two contenders of the Archbishop's throne interpreted the position and the role of the Church in Cypriot society.

The former contender for the throne represented the conception prevailing at that time in Cyprus, in which the purpose and work of the Church was more focused on the expression of political and ethnic speech as well as having a social role in the public life of the country. The latter contender was one of the most prominent speakers of the reformist Christian movement developed within the Church of Greece, which was the spiritual womb from which the Christian organizations came and spread in Cyprus, giving a significant impetus to the reorganization of ecclesiastical life. Based on the sources cited, it is suggested that the momentum for radical changes in the ecclesiastical establishment of the island was largely an extension of what had begun to take place within the Greek Church since the second half of the 19th century.